

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI OSMANLI ORDUSUNDAKİ MORAL-MOTİVASYON KAYBI VE ORDUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Ulvi Ufuk TOSUN*

ÖZET

Bu çalışma, Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı ordusundaki moral-motivasyon kaybı ve ordunun yeniden yapılandırılması üzerine ele alınmıştır. Çalışmada; Mondros Mütarekesi'nin orduda sebep olduğu maddi-manevi çözümlüştür söz edilmiş ve ardından ordunun hangi şartlarda yeniden yapılandırıldığı anlatılmıştır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında katılmıştı. Dört yıl süren bu savaşta; Osmanlı Devleti, büyük bir enerji kaybına uğramıştı. Birçok cepheye asker göndermişti. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na 2.850.000 asker seferber etmişti. Bu kuvvet, dört yıl boyunca devam eden mücadeleler neticesinde âdeta erimişti. Çünkü 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında, devletin elindeki kuvvet 400.000 dolaylarındaydı.

Mütareke yapıldığında 400.000 dolaylarında olan Osmanlı ordusu, 30 Ekim 1918 tarihinden sonra büyük ölçüde dağıtılmıştı. Yani bu rakam, 50.000'in altına düşürülmüştü. Eldeki birlikler ise gerek maddi gerekse manevi bakımlardan oldukça bitkin durumdaydı. Orduda; bakımsızlık, gıdasızlık ve iaşesizlik sorunları ciddi boyutlara ulaşmıştı. I. Dünya Savaşı'nda yaşanan olumsuz gelişmeler, ordudaki moral-motivasyon unsurunu neredeyse bitirmişti. Maddi ve manevi bu olumsuzluklar, orduda büyük firarlara sebebiyet veriyordu. Mondros Mütarekesi'yle zaten iskelet kadrolara bürünen ordu, bu firarlarla iyice eriyordu.

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr

Osmanlı ordusu, artık ülkeyi savunabilme yeteneğinden mahrum bırakılmıştı. Ordunun içine düşürüldüğü bu durum, milli hassasiyet taşıyan birçok komutanı ciddi şekilde düşündürmekteydi. Bunların başında, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, orduyu yeniden canlandırmak arayışına başladılar. Tam bu dönemlerde orduda, müfettişlik uygulamasına geçildi. Üç ordu müfettişliği oluşturuldu. Bunlar: I., II. ve III. (öncesi IX.) ordu müfettişlikleriydi. Mustafa Kemal Paşa, III. Ordu Müfettişliğine atandı. Bu gelişme, Anadolu'ya geçmek niyetindeki Mustafa Kemal Paşa'ya aradığı fırsatı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığında orduda yukarıda ifade edilen şartlar hâkimdi. Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi işgalden kurtarmanın yolunun güçlü bir ordudan geçtiğini çok iyi biliyordu. Onun için Anadolu'ya geçer geçmez ordunun yeniden yapılandırılması yolunda çalışmalar başlamıştır. Ordu kademeleriyle önemli temaslarda bulunmuştur. Yürütülen bu verimli çalışmalar sonucunda da nihayet Millî Mücadele'yi hedefe götürecek olan düzenli ordu yeniden kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Moral, Motivasyon, Asker Firarileri.

LOSS OF MORALE AND MOTIVATION IN THE OTTOMAN ARMY AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE REORGANIZATION OF THE ARMY

ABSTRACT

The current study was conducted to focus on the loss of motivation in Ottoman Army and the reorganization of the Army after the Armistice of Mudros. In the study, the pecuniary and non-pecuniary disorganization in the Army caused by the Armistice of Mudros was mentioned and it was explained in which conditions the army was reorganized.

The Ottoman Empire went to the war with the Central Powers. In this war of four years, the Ottoman Empire experienced a great loss of energy. They sent troops to lots of frontlines. The Ottoman Empire mobilized 2.850.000 troops to the World War I. This power, so to speak, melted as a result of the fights lasting for four years since the number of the troops of the Empire was almost 400.000 when the Armistice of Mudros was signed on December 30, 1918.

The Ottoman Army, which had 400.000 troops at the time of the Armistice, was disorganized to a great extent after December 30, 1918. That is to say, the number was reduced under 50.000. The existing military units were materially and morally exhausted. Dilapidation, undernourishment and the lack of subsistence in the Army was at high levels. The adverse events experienced during the World War I brought the factor of motivation almost to an end. All these pecuniary and non-pecuniary adverse events caused a great number of desertions. The army changing into skeleton crew with the Armistice of Mudros started to melt to a greater extent with these desertions.

The Ottoman Army had now been made unable to protect the country. The current situation of the Army seriously worried many commanders with national sensitivity. The leading ones of these commanders were Mustafa Kemal and his friends. Mustafa Kemal and his friends attempted to reactivate the Army. Right at that time, the inspectorship was put into practice in the Army. Three army inspectorships were formed. These were I., II., and III. (formerly IX) army inspectorships. This progress gave Mustafa Kemal the chance of heading for Anatolia who had already intended to do so. When Mustafa Kemal arrived in Samsun on May 19, 1919, the Army was in the situation mentioned

above. Mustafa Kemal knew very well that the only way to save the country from the invasion was a powerful army. Therefore, he started to work for the reorganization of the Army as soon as he headed for Anatolia. He made prominent contacts with the units in the Army. As a result of these fruitful activities, the regular army which allowed National Campaign to accomplish the objective was eventually reorganized.

Keywords: Army, Presidency of General Staff, Morale, Motivation, Military Deserters.

Giriş

Savaşlar, devletlerin ve milletlerin tarihinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Galip taraf için bu değişiklik; siyasi, stratejik veya ekonomik kazanım sağlamak şeklinde olmuştur. Mağlup taraf için ise bu durum; can, mal, toprak ya da daha kötüsü bağımsızlık kaybetme biçiminde sonuçlanmıştır. Tarihte bu tür sonuçlara sebebiyet veren en önemli olaylardan birisi, şüphesiz 1914'te başlayıp 1918'de biten I. Dünya Savaşı'dır.

I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri adı verilen iki grup arasında yaşanmıştır. Adı geçen savaşta; Osmanlı Devleti, İttifak safında yer almıştır. I. Dünya Savaşı'ni, İtilaf Devletleri kazanmış ve yenik devletlerle birer mütareke imzalamışlardır. Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de çok ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, kendi adına bu savaşı bitirmiştir. I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ne hem toprak hem de demografik açılardan büyük kayıplar yaşatmıştır. Aşağıda verilen istatistik veriler, bu açıdan açıklayıcı olsa gerektir.

Osmanlı Devleti'nin adı geçen savaş başlarken 1.700.000 km² toprağı bulunuyordu. Bu savaşla topraklarının 1.000.000 km²'sini kaybetmiştir. Yine sözü edilen savaş; başladığı gün devlet, 22 milyon nüfusa sahipti. Savaş bittiğinde, bu rakamın 10 milyondan fazlası kaybedilmiştir.¹

İfade edilen bu istatistiksel veriler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin ne kadar büyük bir enerji kaybı yaşadığını göstermektedir. Bu durum, devleti madden ve manen çöküntüye sürüklemiştir.

I. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı Ordusunun Yapısal ve Psikolojik Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, yani 30 Ekim 1918'de Başkomutanlık Karargâhı ve I. Ordu İstanbul'da, II. Ordu Adana'da, III. Ordu İstanbul'da, V. Ordu Gelibolu'da, VI. Ordu Musul'da, VII. Ordu İslahiye'de, VIII. Ordu İzmir'de, IX. Ordu Kars'ta bulunmaktaydı. II. ve VII. ordulardan meydana gelen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı Adana'da ve Kafkas İslâm

¹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli**, C 1, İstanbul, 2010, s. 66.

Ordusu da Bakü’de bulunuyordu. Bu ordular, buldukları yerlerde tutunarak vatani koruma gayretindeydiler.²

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından İngilizler, harekete geçerek ilk önce Çanakkale Boğazı’na el atıp bölgeyi Türk kuvvetlerinden tecrit etmeye başladılar. Bu suretle V. Ordu birlikleri, Çanakkale Bölgesi’nden uzaklaştırıldı. 10 Kasım 1918’e kadar tüm bölge, İngilizler tarafından işgal edildi.³ Böylece bu bölgeden uzaklaştırılan V. Ordu lağvedildi. Söz konusu ordunun bünyesinden çıkan 1. ve 14. kolordular Trakya’da konuşlandı. Suriye Cephesi’nde geri çekilirken mağlup şekilde dağılan VIII. Ordu, 1918’in Ekim ayı sonlarına doğru İzmir’e nakledildi. Adı geçen ordu, 13 Kasım 1918’de lağvedilerek onun bünyesinden çıkan 17. Kolordu (56. ve 57. tümenler) İzmir’de bırakıldı.⁴

7 Kasım 1918 tarihinde Adana’da bulunan Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı lağvedildi. Yine aynı gün VII. Ordunun da lağvedilmesiyle bu grupta bulunan 3. Kolordu, mütareke konuş yeri olan Sivas’a gönderildi.⁵ Bu sırada Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının başında Mustafa Kemal Paşa⁶ bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezaretinin emrine alınması üzerine Yıldırım Orduları Grubu ve bölge, II. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya bırakıldı. Ancak Harbiye Nezareti, 10 Aralık 1918’de II. Orduyu da lağvetti. Bu suretle II. Orduya bağlı olan 12. Kolordu karargâhı Konya’ya, 20. Kolordu karargâhı Ankara’ya ve 15. Kolordu karargâhı da Erzurum’a gönderildi.⁷

Irak’taki VI. Ordu, 10 Kasım 1918 tarihinde Musul’u İngilizlere bırakıp Nusaybin kasabasına çekildi. 2. ve 5. tümenlerden ibaret kalan VI. Ordu, 2

² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü Cilt, 6’ncı Kısım, (1918-1920), Ankara, 1971, s. 229-230; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara, 2001, s. 29.

³ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü C, 6’ncı Kısım, s. 230.

⁴ Türkmen, **Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu**, s. 29-30.

⁵ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü C, 6’ncı Kısım, s. 230.

⁶ Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı görevini 31 Ekim 1918’de Adana’da Liman von Sanders’ten teslim aldı. (Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989, s. 1; Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, 2011, s. 421.

⁷ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü C, 6’ncı Kısım, s. 230; Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 30-31.

Şubat 1919'da lağvedilip ismi, 13. Kolordu oldu. Adı geçen kolordu da Diyarbakır, Siirt ve Mardin'e yerleştirildi.⁸ 21 Ekim 1918 tarihinde Şark Orduları Grubu, 30 Ekim 1918'de de 1. Kafkas Kolordusu lağvedilmiş oldu.⁹ 27 Ekim 1918 tarihinde de Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı lağvedildi.¹⁰

Mütareke imzalandığında IX. Ordu, Kars'ta bulunmaktaydı. İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nin koşullarını öne sürüp Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı baskılar sonucunda IX. Ordu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra çizilen sınıra çekilmek zorunda bırakıldı. Bu suretle Kars, Ardahan ve Batum tahliye edilerek IX. Ordu, Erzurum'a alındı.¹¹ IX. Ordu, Erzurum'a çekilmesinin ardından lağvedildi. Adı geçen ordunun yerini, Erzurum'daki 15. Kolordu aldı. Bu şekilde; Anadolu'da toplanabilen kuvvetler, dokuz kolordudan ibaret kalmıştı.¹²

İzmir'in işgalinden sonra kolordu sayısı, sekize¹³ düştü. Bunun sebebi, 17. Kolordunun merkezi İzmir'di. İzmir'in işgalinden sonra, bu kolordu lağvedilmiş ve tümenleri, 12. ile 14. kolordulara bağlanmıştı.¹⁴

I. Dünya Savaşı'nda; Osmanlı Devleti, 2.850.000 kişiyi silah altına almıştı.¹⁵ Mondros Mütarekesi imzalandığı esnada, bu sayıdan geriye 400.000 civarında bir kuvvet kalmıştı.¹⁶ Mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti'nin her alanda hareket kabiliyeti sınırlandırıldı. Öyle ki bilhassa devletin askerî bir dayanaktan yoksun bırakılmak istendiği düşüncesi gözlerden kaçmadı.

⁸ Ali İhsan Sâbis, **Harp Hâtıralarım**, C 5, Ankara, 1951, s. 7; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 230.

⁹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Ankara, 2014, s. 178.

¹⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 230; Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 31.

¹¹ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 31.

¹² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 231.

¹³ Eylül 1919 itibariyle bu kolordular: 1. Kolordu, 3. Kolordu, 12. Kolordu, 13. Kolordu, 14. Kolordu, 15. Kolordu, 20. Kolordu ve 25. Kolordu şeklindeydi. Şurasını da belirtmek gerekir ki İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri'nin işgal ve kontrolünde olması sebebiyle İstanbul'daki 25. Kolordu, pasif duruma düşürülmüştü. Yani bu kolordudan ne Anadolu'daki Millî Mücadele'ye ne de Doğu Trakya'nın savunulmasına bir katkı sağlanması düşünülemezdi. (Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV'üncü Cilt, I'inci Kısım, Ankara, 2001, s. 89.

¹⁴ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 32,34-35.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III. Kısım: 4, Ankara, 1991, s. 787.

¹⁶ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 78.

Mütareke şartları, Osmanlı Devleti'nin elinde hiçbir savunma vasıtası bırakılmaksızın uygulanmak mantığını taşımaktaydı.¹⁷

25 maddeden¹⁸ oluşan Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi terhis işleriyle ilgiliydi. Adı geçen madde: “*Hudutların korunması ile iç asayişin sağlanması dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.*” şeklindeydi.¹⁹ İşte bu maddeye dayandırılarak ordu büyük ölçüde dağıtıldı.

Mütareke yapıldığında 400.000 mevcudu olan ordu, kısa sürede 50.000'in altına indirildi.²⁰ Nitekim Genelkurmay'ın kayıtlarına göre; 1919'un Eylül'ünde orduda, 17. Kolordu hariç tutularak 43.143²¹ er göze çarpmaktaydı.²² Bu şekilde Osmanlı ordusu, Erzurum'daki 15. Kolordu hariç tutulursa sanki bir iskelet kadro şekline sokulmuştu.²³

Osmanlı Hükûmeti; Mondros Mütarekesi'nden sonra halka, askerliği kaldırdığını bildirdi. Bu uygulamanın ardından, artık ne silah altındaki efradı birliğinde tutmak ne de orduya yeni asker almak mümkün olmamıştır. Daha kötüsü, sayıları 100 binleri bulan bir asker kaçağı sorunu meydana çıkarmıştır.²⁴ Bu süreçte, şüphesiz Osmanlı Devleti'nin son dönemde yaşadıklarının da etkisi büyüktü.

I. Dünya Savaşı ve yaşanan felaketler, halkın gözünü yıldırılmıştı. Kimse asker olma hevesi kalmamıştı.²⁵ Yıllarca süren savaşlar, milleti rehavete sürüklemişti. Yaşanan birtakım yenilgilerin verdiği ümitsizlik de eklenince halk iyice yorulmuş ve savaşı göze alamaz olmuştu.²⁶ Bu kasvetli durumu,

¹⁷ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 25.

¹⁸ Mondros Mütarekesi'nin maddeleri için bkz. (Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, C I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, 1953, s. 519-524; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999, s. 47-49.

¹⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 47.

²⁰ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, İstanbul, 2010, s. 194.

²¹ Bu rakamın kolordulara dağılımı şöyledir: 1. Kolordu: 3.993, 25. Kolordu: 5.964, 15. Kolordu: 12.701, 3. Kolordu: 4.398, 14. Kolordu: 2.893, 13. Kolordu: 4.508, 20. Kolordu: 3.396, 12. Kolordu: 5.290. (Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV'üncü Cilt, I'inci Kısım**, s. 89.

²² Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 270.

²³ Akşin, **İstanbul Hükümetleri, C I**, s. 194.

²⁴ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, 1982, s. 102-103.

²⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955, s. 172.

²⁶ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, Ankara, 1981, s. 32.

özellikle ordu saflarında daha net gözlemlenmek mümkündür. Sözü edilen süreç; zaten iskelet bir kadroya dönüştürülmüş olan Osmanlı ordusunu, büyük bir moral-motivasyon kaybına sürüklemiş ve askerinin ruh hâlini iyice bozmuştur. Böylece Mondros Mütarekesi'nden sonra yapılan terhislerle sayısı iyice azaltılan orduda, yeni bir erime dönemi başlatmıştır. Bu erimeyi başlatan unsur, efradın birliğini terk etmesidir ki askerî terminolojide bunun tanımı, firar olarak yapılmıştır.

İfade edilen bu durum, Türk askerî makamlarını ciddi derecede düşündürmekteydi. Askerî makamlar, firarların kadroları boşalttığından, tüm efrat arasında bir hastalık hâlini aldığından ve millet ile orduya leke sürecek bir mahiyet kazandığından yakınmaktaydı.²⁷ Şunu da belirtmek gerekir ki askerinin moral-motivasyonunu bozup onu, firara iten maddi ve manevi sebepler de yine o günkü ordunun yapısal ve psikolojik durumundan kaynaklanmıştır. Askerinin yaşadığı; iaşesizlik, bakımsızlık ve parasızlık gibi etkenler, olayın maddi boyutuydu ki bunlar o günkü ordunun yapısal durumuyla ilgiliydi. Moral-motivasyon kaybı, olumsuz propagandalar ve yaşanan işgaller gibi hadiseler ise manevi bir etkiye sahip olup bahsi geçen dönemdeki ordunun psikolojisini, bunlar şekillendirmişti. Hem maddi hem de manevi olarak yaşanan bu problemler, firarları tetikliyor ve ordu saflarını boşaltıyordu.

Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1335 tarihli telgrafname, yaşanan firarlarda maddi unsurların ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Telgrafnamede; Samsun'un Dereköy kariyesindeki Askerî Müfrez Zâbiti Mülazım Hamdi Efendi'nin 40 kadar askerle firar ettiği bildirilmiştir. Yine aynı yazıda, Merkez Jandarma Takımı'ndan 9 ve Bafra Bölüğü'nden de 10 jandarma erinin firar ettiği bilgisine dikkat çekilmiştir. Yapılan bu firarların en kuvvetli nedeni olarak da iaşe ve elbise kıtlığı gösterilmiştir.²⁸

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığı arasındaki bir yazışma da aynı noktaya temas etmişti. Bu yazışmada; 1. Süvari Alayı'ndan 900 kadar askerinin dağıldığı bildirilmiştir. Bahsi geçen

²⁷ Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 433, Gömlek: 60, Belge No: 60-1.

²⁸ ATASE, İSH, Kutu: 10, Gömlek: 112, Belge No: 112-1.

çözülüşün sebepleri olarak da askerlerin terhis sürelerinin geçmesi ile alaydaki bakımsızlık faktörüne dikkat çekilmişti.²⁹

İfade edilen soruna dikkat çeken başka bir örnek, 23 Temmuz 1335'te Dâhiliye Nazırı adına Harbiye Nezaretine gönderilmiş olan yazıydı. Adı geçen yazıda; Zonguldak ve Çaycuma'dan bir miktar askerin firar ettiği bildirilmişti. Yapılan bu firarların sebebi, askerin iaşesinin yeterince sağlanamaması olarak gösterilmişti.³⁰ Benzer şekilde Zonguldak ve Çaycuma'daki taburlardan yapılan firar olaylarına yönelik Bolu Mutasarrıflığının 20 Temmuz 1335 tarihli tespiti de aynı yönde olmuş, yani firarların sebebi olarak iaşesizlik sorununun altı çizilmişti.³¹

İaşesizlik ve bakımsızlık faktörü, ordu saflarını eriten önemli unsurlardandı.³² Uşak'ta bulunan 23. Tümen Komutanı İzzettin Bey'in mensubu olduğu kuvvetin iaşe durumunu tarif eden şu cümleleri tüm orduya genellendirilebilirdi: "23. *Fırka kıtaları; kuvvet, teçhizat, talim ve eğitim bakımından henüz kıta denecek hâlde değildi. Ayakları çıplak, kimi elbisesiz, kimi donla dolaşıyor, saflar arasında dikkat çekiyorlardı... Taburların mevcudu da noksandı. Bu fırka, düşmanla temas edildiğinde diriltilebilecek gibi değildi.*"³³ İzzettin Bey'in ifadeleri, ordunun yapısal durumunu çok net şekilde gözler önüne seriyordu. Yani ordu, askere sunacağı maddi imkânlardan büyük oranda yoksun kalmıştı.

Anlatılmaya çalışılan bu durumdan dolayıdır ki dönemin belgelerinde, firar olaylarının sebepleri anlatılırken "bakımsızlık ve iaşesizlik" gibi kavramlara sıkça vurgu yapılmıştı.³⁴ Mütareke Dönemi'nde Osmanlı ordusu, maddi bakımdan bu darboğazlardan geçerken manevi açıdan da tüm özgüvenini ve mücadele direncini kaybetmişti. Hem komutanlar hem de askerler arasında büyük bir umutsuzluk hâkimdi. Bu umutsuzluğun kaynağında, birçok sebep vardı. Savaş bıkkınlığı, olumsuz propagandalar, I. Dünya Savaşı yenilgisinin

²⁹ ATASE, İSH, Kutu: 12, Gömlek: 129, Belge No: 129-3.

³⁰ ATASE, İSH, Kutu: 38, Gömlek: 62, Belge No: 62-1.

³¹ ATASE, İSH, Kutu: 30, Gömlek: 89, Belge No: 89-5.

³² ATASE, İSH, Kutu: 187, Gömlek: 18, Belge No: 18-1.

³³ İzzeddin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, İstanbul, 2009, s. 17.

³⁴ ATASE, İSH, Kutu: 12, Gömlek: 129, Belge No: 129-1; ATASE, İSH, Kutu: 30, Gömlek: 82, Belge No: 82-1; ATASE, İSH, Kutu: 38, Gömlek: 62, Belge No: 62-2; ATASE, İSH, Kutu: 187, Gömlek: 18, Belge No: 18-1.

zihinlerdeki tazeliği ve işgallerle beraber yapılan katliamlar gibi birçok faktör; bu umutsuzluğun varoluş sebebiydi.

Osmanlı Devleti, 1911-1918 yılları arasında art arda üç savaşa girmiş ve bunlardan olumsuz etkilenmişti. Halk, özellikle I. Dünya Savaşı'nda büyük kayıplara uğramıştı. Cansiperane mücadele etmiş, her şeyini ortaya koymuş; ancak savaş kazanılamamıştı. Halkın gözünde, artık girilecek olan yeni bir savaşın kazanılması güçtü.³⁵ Halkta, belirsizlik ve şaşkınlık hâli hâkimdi. Kadere bel bağlamaktan başka çıkar yol düşüncecek durumda değildi.³⁶ Alınan yenilgiler, milleti yormuş ve savaştan soğutmuştu.³⁷ Bu kasvetli ve umutsuz ortam, komutanların bir kısmını da etkiler olmuştu. Öyle ki bu ruh hâli, onların komuta ettikleri askerlere de yansımıştı. Bundan dolayı orduların nakil işlemleri sırasında, asker miktarı devamlı azalmaktaydı. Askerler; mensup oldukları köylere, kasabalara doğru firar etmeye başlamışlardı.³⁸

15 Mayıs 1919'da İzmir, Yunan işgaline uğradı. Yunan işgal güçleri ile onlara katılan yerli Rumlar, İzmir'de katliam ve yağmaya giriştiler. Yunan askerleri, 2.000 civarında Türk subay ile erinin toplanmış bulunduğu kışlaya gittiler. Subaylardan 14'ü katledildi. Kışla kasaları soyulduğu gibi subay evleri de arandı. Askerlik Dairesi Başkanı Miralay Fethi Bey, "Zito Venizelos!" diye bağırmaı reddedince süngü ile yaralandı ve daha sonra öldü. "Zito Venizelos!" diye bağırmaı zorlananlar arasında; içlerinde yüksek rütbeliler de olmak üzere birçok subay, er ve sivil vatandaş vardı. Hatta daha ileri gidilerek Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa tokatlandı.³⁹

İfade edilmeye çalışılan bu olayların ordu saflarındaki etkisini göstermesi bakımından Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın 25 Mayıs 1335 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine gönderdiği yazı önemlidir. Yazıda; Yunanlıların İzmir'i işgalleriyle Müslüman ahaliye uygulamaya başladıkları katliamların bu havalide, ümitsizlik ve korku uyandırdığı belirtiliyordu. Bunun sonucunda İzmir ve dolaylarında bulunan birliklerin o havalide mensup

³⁵ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927**, İzmir, 2006, s. 19.

³⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri," **Belleten**, C XXIV, S 93-96, Ankara, 1960, s. 640.

³⁷ **TBMM ZC**, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, s. 32.

³⁸ Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), İmparatorluk, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet "1902-1938 Üç Devrin Galerisi"**, İstanbul, 1998, s. 154.

³⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Ankara, 1993, s. 241-242.

askerlerinin belirtilen vahşet karşısında birliklerini bırakıp ailelerinin yanına firar ettiği bildiriliyordu.⁴⁰

Nitekim 17. Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey, o günlerdeki durumu şöyle ifade etmiştir: “İzmir olayından sonra 17. Kolordu karargâhı ve 56. Tümen’e mensup erat, çil yavrusu gibi dağılmıştır. Elimde işe yaramayan 300 hayvan ve az sayıda er ve silaha sahip 47. Alay kadrosu ile 23. Tümen’in Afyon’daki bir taburu mevcuttur.”⁴¹

Genel çizgileriyle belirtilmeye çalışılan bu tablonun⁴² ortaya çıkmasında hiç şüphesiz yapılan karalama propagandalarının da rolü büyüktü. Bu propagandalar, büyük oranda İngilizler ve Yunanlılar ile onların istediği doğrultuda hareket eden Damat Ferit Paşa Hükümetleri⁴³ tarafından yürütülmüştü.

İşgal kuvvetleri, Anadolu topraklarında karışıklık çıkarmak amacıyla aktif şekilde çalışmaktaydılar. Onların bu politikalarına alet olan Osmanlı tabiiyetine mensup çok sayıda insan vardı. Bunların başında, değişik dönemler Osmanlı Hükümeti’ni temsil eden Damat Ferit Paşa vardı.⁴⁴

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey’in Mecliste; bu konuyla ilgili tespitleri, oldukça önemliydi. Ali Şükrü Bey, ülkenin iç ve dış düşman tehdidi altında bulunduğunu söylemişti. Hatta iç düşmanların birçoğu, içimizde demişti. Sözlerini, ordu saflarını boşaltan firarlar ile buna neden olan propaganda arasındaki ilişkiye getirmişti. Yapılan propagandaların ordu saflarını nasıl erittiğine yönelik şu çıkarımları dikkat çekiciydi: “*Vaziyet-i hakikiyeyi anlamış olan bir Türk, bir Müslüman, cepheden hiçbir vakit kaçmaz. Nitekim bugün cephemizde iyi kötü bir askerimiz vardır ve bunlar kaçmıyor. Kaçanlar; dâhilî düşmanların, haricî düşmanlara istinaden yapmış olduğu propagandalarla fikirleri zehirlenmiş olanlardır. Çünkü hepiniz biliyorsunuz; altı seneden beri*

⁴⁰ Hamdi Buytulluoğlu, “Millî Mücadele Başlıyor,” **BTTD**, 12, (Eylül 1968), s. 6,8.

⁴¹ Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1994, s. 101.

⁴² Trabzon-Erzurum bölgesinde, tahkikat yapmak amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından bir tahkik heyeti gönderilmiştir. Tahkik heyetinin buralardaki gözlemlerini aktardığı 2 Kasım 1919 tarihli raporu, ordudaki bu tabloyu yansıması açısından önemlidir. Raporda, taburların mevcudunun 70’er askere düştüğünün altı çizilip firarların arttığına dikkat çekilmişti. (**Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 4, S 11, Vesika No: 260, Ankara, (Mart 1955), s. 1.

⁴³ Damat Ferit Paşa, Mütareke Dönemi’nde beş defa hükümet kurmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, C I; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C III, **İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, İstanbul, 2010).

⁴⁴ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi**, VI’ncı Cilt, **İstiklâl Harbi’nde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara, 1974, s. 26.

harp ediyoruz. Tabiidir ki, bu halk bunalmıştır. Bunalmış bir halka yapılmış olan tesvîlât pek çabuk tesir eder. Propaganda tesiriyle efrad belki kaçabilir ve kaçıyor."⁴⁵

Damat Ferit Paşa Hükûmeti ve avanesi, altı çizilen bu karalama propagandasını etkili şekilde yürütmekteydiler. Bu hedef doğrultusunda; mektup, telgraf ve beyanname gibi iletişim vasıtaları kullanılmış olduğu gibi köşe bucağa gizli ajanlar da gönderilmiştir. Bu yollarla halkı; Millî Mücadele aleyhine tahrik etmişlerdi. Yine bu uğurda İngiliz Muhipler Cemiyeti ve benzer yapılarla irtibat kurmayı da ihmal etmemişlerdi. Hatta işbirliği, bununla sınırlı kalmamış; Yunanlıları da kapsayacak derecede genişletilmişti.⁴⁶ Birbirleriyle bu şekilde koordineli olan söz konusu unsurlar, yoğun propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi.

İstanbul merkezli yürütülen bu propagandalar, sistematik bir şekilde işliyordu. Askerlerin ve halkın zihni bulandırılıyordu. Bu da ordu da firarlara sebebiyet veriyordu. Bitmeyen bir savaşla milletin boşuna kırdırıldığı söylemleriyle halk, mücadeleden soğutuluyordu. İşgallere karşı mukavemet edilmesi doğrultusunda düşünenler bile tereddütlü günler geçirmeye başlamıştı.⁴⁷ Bursa'da bulunan 56. Tümen'deki durumda, bu cümledendi. Adı geçen tümen, yapılan firarlar sebebiyle sürekli azalmaktaydı. Askerî birliklerin erimesinde, Millî Mücadele karşıtlarının rolü çok büyüktü. Bu olumsuz hava, şehrin tamamına hâkimdi. Nitekim öyle bir an gelmişti ki 56. Tümen Komutanı ve karargâhından beş altı subay ile Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesinde çalışan birkaç kişi haricinde şehirde güvenilecek kimse kalmamıştı.⁴⁸ Başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri, Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için tedbirler almaya başlamışlardı. Büyük ölçüde din duygusundan faydalanmak istiyorlardı.⁴⁹

İngilizlerin direktifleri doğrultusunda⁵⁰ Damat Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de Salih Paşa'nın yerine yeniden göreve getirildi. İngilizler, Yunanlıları kullanmak için Venizelos'u, Anadolu'da iç savaş çıkarmak için de Damat

⁴⁵ TBMM ZC, 1. Devre, 1. İctima Senesi, C 4, s. 27.

⁴⁶ Kâzım Özalp, "Kâzım Özalp Anlatıyor," *Yakın Tarihimiz*, C II, S 21, İstanbul, (19 Temmuz 1962), s. 231.

⁴⁷ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Ankara, 2008, s. 257.

⁴⁸ Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990, s. 127-128.

⁴⁹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1973, s. 194.

⁵⁰ *Açık Söz*, 9 Mayıs 1336.

Ferit Paşa'yı bulmuşlardı.⁵¹ Damat Ferit Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck ile Anadolu Hareketi'ne karşı alınacak sert tedbirleri görüşmüştü. Amiral, ona doğrudan kuvvet desteği sözü vermedi; ancak birçok konuda yardıma hazır olduğunu söylemişti. Böylece Damat Ferit Paşa, Amiral'in yanından gerekli yeşil ışığı ve desteği temin etmiş şekilde ayrılmıştı.⁵²

Damat Ferit Paşa, İstanbul'daki tüm yıkıcı ve bölücü kuruluşlarla bir blok meydana getirmişti. Bu bloğun Anadolu'yu temsil eden tüm isyan mekanizması, bütün hasımlar ve Yunan ordusu işbirliği içerisinde Anadolu Hareketi aleyhine faaliyete geçmişlerdi. Bu ortak saldırı siyasetinin talimatı ise Padişah ve Halife'nin işgal kuvvetleri uçakları da dâhil olduğu hâlde, her çeşit vasıta ile memlekete yağdırdığı "Padişah'a karşı ayaklanma," yani 'Hurûc ale's-sultan' fetvasıydı.⁵³

Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'nin İngilizlerin arzusuna göre yazdığı fetvaları, İngiliz uçakları tarafından Anadolu'ya atılmıştı. Yine aynı şekilde İngiliz vapurları da Millî Mücadele'ye tavır alan *Peyam* gibi gazeteleri, Anadolu'ya büyük bir heyecanla taşımıştı.⁵⁴ Bu şekilde, Anadolu'da yoğun bir karalama propagandası yapılmaktaydı.

Sakarya Savaşı kazanılıncaya kadar seferberlik ilânına cesaret edilememesi⁵⁵ bu propaganda siyasetinden kaynaklanmaktadır. Bu propagandalarla halk, Millî Mücadele'den soğutulmaya çalışılıyordu. Bunda da büyük ölçüde başarı sağlanıyordu.

8 Kasım 1920'de Yunanlıların Bursa'yı işgal etmesi⁵⁶ üzerine Mustafa Kemal Paşa, "Niye seferberlik yapılmıyor?" tarzında eleştirilere maruz kalmıştı.⁵⁷ Bu eleştirilere cevap veren Mustafa Kemal Paşa, çok önemli ve yerinde tespitler yapmıştı. Ülkenin o sırada, neredeyse baştanbaşa Halife'nin fetvasını yerine getirmeye zorlandığı nazik bir dönemden geçtiğine dikkat çekmişti. Böyle bir zamanda; milleti, askere çağırmanın imkânsızlığından söz

⁵¹ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 194.

⁵² Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 194; Mehmet Okur, Murat Küçükuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1920**, Trabzon, 2006, s. 182-186.

⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009, s. 303.

⁵⁴ Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye"**, Basım Yeri Yok, 1971, s. 235.

⁵⁵ Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, 3. Kitap, İstanbul, 1991, s. 982.

⁵⁶ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 111.

⁵⁷ Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi**, 3, s. 982.

etmişti.⁵⁸ Bunun içindir ki milleti askere davet etmek imkânsızlaşıyor; sadece bakaya askerlere çağrı yapılabiliyordu.⁵⁹ Şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki bu fetva siyaseti, Anadolu’da birçok isyanı peşinden sürüklemişti.

İngilizler, bu sayede Millî Mücadele Hareketi’ni bir iç savaşa sürükleyerek, onu eritip Anadolu toprakları üzerindeki politikalarını bir an önce şekillendirmek gayesindeydiler.⁶⁰ Bu noktada onunla beraber hareket eden ve İngilizlerin Anadolu’daki en yakın müttefiki olan Yunanlıların da rolü büyüktü.

Anlatılmaya çalışılan bu durumu, Anadolu’da çıkan ayaklanmaların önemli bir kısmında görmek mümkündür. İstanbul Hükûmeti ile Yunanlılar koordineli bir işbirliği hâlindeydiler. Bu işbirliği, çok güçlü bir tertibat ile hazırlanmıştı.⁶¹ İfade edilen bu tertibatın içerisinde; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Askerî Nigehbân ve Kızılhançerliler Cemiyeti ile Teali İslâm Cemiyeti gibi kuruluşlar yer almaktaydı. Bunlar, İngilizlerin Entellicens Servisi gibi gizli teşkilâtlarıyla da daima bağlantı hâlindeydiler. Bu bağlantı, çoğu zaman onlardan direktifler ile ekonomik yardımlar almaya kadar uzanıyordu. Eksiksiz bir işbirliği içerisinde olan bu birliktelik, tek hedef istikâmetinde yoğunlaşmıştı. Bu hedef, millî ordunun kurulmasını önlemektir.⁶² Vurgulanan bu amacın gerçekleşmesi için de yoğun bir şekilde karalama propagandalarına müracaat edilmekteydi.

Mecliste Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey, bu konuya dikkat çekmişti. Mustafa Necati Bey, karalama propagandalarının Millî Mücadele’ye verdiği zarardan söz etmişti. Bu hususta, Damat Ferit Paşa Hükûmeti ile Yunanlıların yürüttüğü ittifaka dikkat çekmişti. Cephelerin şimdiki durumundan söz ederek Antep Cephesi’nin sağlamlığından söz etmiş ve işi, bir karşılaştırmaya götürmüştü. Şayet Damat Ferit Paşa, Yunanlılarla işbirliği yapmasaydı ve asker arasına da karalama propagandası sokmasaydı diğer cephelerdeki durumumuz Antep Cephesi gibi olurdu, tespitinde bulunmuştu.⁶³

İstanbul Hükûmeti’nin Yunanlılarla işbirliği yaparak yürüttüğü propagandalar, Batı Cephesi’nde firarlara sebep oluyordu. İstanbul Hükûmeti,

⁵⁸ Atatürk, **Nutuk**, s. 318-319.

⁵⁹ Çalışlar, **İstiklâl Harbi’nde Batı Cephesi**, s. 19.

⁶⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi**, VI’ncı C., s. 38.

⁶¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i evvel 1336.

⁶² Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşı’nda Bozguncular ve Casuslar**, İstanbul, 1964, s. 9.

⁶³ **TBMM ZC**, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, s. 84.

İngilizlerin istediği doğrultuda harekete geçerek ülkeyi âdeta esarete sürükleme gayretindeydi. Fırar eden askerlerin uğradıkları köylerde kullandıkları ifadeler, yapılan propagandaların şiddetini göstermekteydi. Bu askerlerin; Pa-dışah bize tayyare ile mektup attı, karşımızda Yunan askeri yoktur, Müslüman askeri gelmiştir, bunun için subaylarımız bizi terhis etti,⁶⁴ tarzında söylemleri nasıl bir propaganda uygulandığını gözler önüne sermekteydi.

İfade edilen bu karalama propagandası gerçeğinde, dikkat çeken bir başka detay daha vardı. O da birliklerini terk eden askerlerin geçtikleri yerlerde halka, savaştığımız Yunan askeri değil; Hilafet ordusunun İslâm askerleridir, türünden propaganda yapmalarının ordu saflarını boşaltan firar meselesi adına ortaya koyduğu kaygı verici durumdu. Çünkü bu askerler, adı geçen türden söylemlerle hem kendi suçlarını örtüyorlar hem de firarlarına, kendilerince bir yasallık kazandırıyorlardı.⁶⁵ Zaten yürütülen bu propagandaların etkisiyle bir ki firar sorunu, içinden çıkılmaz bir hâl almıştı.

Birincisi; artık askerleri birliklerinde tutmak zorlaşmıştı.⁶⁶ İkincisi de herhangi bir noktaya noksansız şekilde asker sevk etmek neredeyse imkânsızlaşmıştı. Altı çizilen bu ikinci duruma; Mecliste Konya Milletvekili Vehbi Bey şu sözlerle dikkat çekmişti: “*Konya’dan iki yüz kişi bindiriyorlar, Karahisar’a ancak otuz kişi muvasalat ediyor. Üç yüz kişilik bir asker kafilesi, üç gün sonra yüz elli kişiye iniyor.*”⁶⁷ Bu şekilde, ordu safları boşalmaktaydı.

II. Mütareke Dönemi’nde Ordunun Yeniden Yapılandırılması

Mondros Mütarekesi’yle birlikte Osmanlı ordusu küçültülerek iskelet kadrolara dönüştürülmüştü. Ordu teşkilatından, kolordu sistemine geçilmişti. Kadrolar daraltılmış ve yapılan büyük ölçekli terhislerle ordu, kendisinden beklenen görevi yapamaz duruma getirilmişti. Artık ordudan geriye; dağınık, parçali ve koordine özelliğini kaybetmiş bir yapı bırakılmıştı.

a) Orduda Müfettişlik Uygulamasına Geçiş

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin başında bulunan Fevzi Paşa, 2 Ocak 1919’da İngiliz Yüksek Komiseri’ne Mütareke Dönemi’nde

⁶⁴ ATASE, İSH, Kutu: 944, Gömlek: 126, Belge No: 126-1; ATASE, İSH, Kutu: 980, Gömlek: 24, Belge No: 24-1.

⁶⁵ ATASE, İSH, Kutu: 1169, Gömlek: 141, Belge No: 141-2.

⁶⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz: Sabahattin Selek), Ankara, 2014, s. 203-204.

⁶⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, 1. Devre, 1. İctima, C 1, Ankara, 1985, s. 87.

orduya vermek istedikleri şekli bildirdi. Orduyu, 9 kolordu ve 20 tümen biçiminde yeniden teşkilatlandırmak istediklerini belirtti.⁶⁸

Mütareke'de elde tutulacak kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya miktarından bahsedilmeyip yalnız ordu mevcudu kayda geçirilmişti. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Mütareke'nin bu boşluğundan yararlanmak yoluna gitmişti. Zayıfta olsa, ileride mevcutları artırmak imkânını saklı tutmak mantığıyla şartların elverdiği kadar çok sayıda kolordu ve tümen kadrolarını elde tutmayı uygun görmüştü. Bunda, savaş tecrübesi görmüş önemli subaylardan yeni vazifelerde faydalanmak düşüncesinin rolü de vardı. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin zayıf mevcutlu da olsa çok sayıdaki kolordu, özellikle tümen, alay ve tabur kadrolarını koruması; o günkü koşullara göre Millî Mücadele'yi kazanan Anadolu ordusunun canlandırılması ve teşekkülünde çok faydalı olmuştu.⁶⁹

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni uygulama tarzından Türk topraklarını parçalamak istedikleri açıkça gözlenmekteydi.⁷⁰ Belirtilen bu tehlikenin farkında olan, Mütareke günlerinde de Osmanlı Hükûmeti'nde farklı dönemlerde Harbiye Nazırlığı görevini yürüten Şevket Turgut Paşa, Cevat Paşa ve Fevzi Paşa gibi mühim şahsiyetler; millî hissiyatla hareket ettiler. Söz konusu bu şahıslar, ülkenin kurtarılmasına yönelik 1919 yılı Nisan ayı içerisinde gizli toplantılar⁷¹ düzenleyip çareler aradılar.⁷²

Nitekim bu gayret ve çalışmalar sonucunda, ordu müfettişliklerinin teşkili düşünüldü. Adı geçen bu müfettişlikler, kaldırılan ordu komutanlıklarının yerini dolduracaktı. Bunun yanında; söz konusu müfettişlikler, gerek ötede beride dağınık hâldeki silah ve cephaneyi depolarda toplayacak gerekse bölgelerinde huzur ile emniyeti sağlayacaklardı.⁷³

Müfettişlik teşkilatı, nihayet 1919'un Nisan ayı sonlarına doğru oluşturulmuştur. Bahsi geçen teşkilatlanma, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından kabul edilmiş ve 30 Nisan 1919 tarihinde de Harbiye Nezaretinin tasdikinden geçmiştir. Aynı anda Padişah Vahidettin'in de müfettişlik

⁶⁸ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, s. 81.

⁶⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 255-260.

⁷⁰ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 38.

⁷¹ Bunların yapmış oldukları müzakerelerde üzerinde durulan konular için bkz. (Türkmen, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu**, s. 104-105).

⁷² Türkmen, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu**, s. 104.

⁷³ Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 217.

teşkilatına geçilmesi hakkında iradesi çıkmıştır.⁷⁴ Böylece üç ordu müfettişliği teşkil edildi. I. Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul, II. Ordu Müfettişliğinin merkezi Konya ve III. Ordu Müfettişliğinin⁷⁵ merkezi de Erzurum oldu.⁷⁶

Başında Fevzi Paşa'nın bulunduğu I. Ordu Müfettişliği, 1., 14., 17. ve 25. kolordulardan oluşmaktaydı.⁷⁷ 17. Kolordu, İzmir'in işgalinden sonra II. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştır⁷⁸ ve yukarıda değinildiği gibi daha sonra da lağvedilmiştir.

Komutasını Mersinli Cemal Paşa'nın üstlendiği II. Ordu Müfettişliği, 12. ve 20. kolordulardan meydana gelmişti. Ancak Cemal Paşa, Temmuz 1919'da görevini bırakıp İstanbul'a gitti. Cemal Paşa'nın yerine, 24 Temmuz 1919 tarihinde Esat Paşa tayin edildi.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu III. Ordu (önceki IX. Ordu), 3. ve 15. kolordulardan teşkil edilmişti.⁸⁰ Burada bahsedilen üç ordu müfettişliğinin dışında; Diyarbakır'daki 13. Kolordu, müstakil bırakılmıştı. Adı geçen kolordu, doğrudan doğruya İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlanmıştı. Bu kolordunun komutanlığına da Albay Cevdet Bey tayin edilmişti.⁸¹

Orduda yukarıda ifade edildiği şekliyle başlatılan müfettişlik uygulaması,⁸² belli bir zaman sonra kaldırılacaktır.

b) Mustafa Kemal Paşa'nın Orduyu Yeniden Canlandırma Çabaları ve Ordu Birlikleriyle Temasları

Samsun olaylarını,⁸³ araştırmak ve asayişini temin etmek için Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişi göreviyle Anadolu'ya gönderilmek üzere

⁷⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s. 105.

⁷⁵ Bunun ilk hâli, IX. Ordu Müfettişliği iken 15 Haziran 1919'dan itibaren III. Ordu Müfettişliğine dönüştürülmüştür (M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul, 2011, s. 152).

⁷⁶ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 231.

⁷⁷ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 275.

⁷⁸ Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*, s. 111.

⁷⁹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 275-276.

⁸⁰ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 275.

⁸¹ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s. 112.

⁸² Nitekim 16 Ağustos 1919 tarihinde I., II. ve III. ordu müfettişlikleri lağvedildi (Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 58).

⁸³ Birçoğunu Rumların teşkil ettiği 50 kadar çete, Samsun sancağında huzur ve asayişini sıkıntıya düşürüyordu. Altı çizilen yönleriyle bölge, Mütareke'nin ilk ayından itibaren İstanbul'da

seçilmesi önemli bir hadiseydi. Çünkü Anadolu'ya geçmek düşüncesindeki Mustafa Kemal Paşa'ya nihayet beklediği fırsat çıkmıştı.⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın görünüşteki görevi, bölgedeki asayişsizlik sorununu bertaraf etmektir. Ancak onun esas amacı, Millî Mücadele'yi başlatmaktır.⁸⁵ 19 Mayıs 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında⁸⁶ Anadolu'da iki ordu müfettişliği teşkil edilmişti.⁸⁷ Bunlar: II. ve IX. Ordu (sonraki III. Ordu) müfettişlikleriydi.

II. Ordu Müfettişliğinin merkezi Konya idi. II. Ordu Müfettişliğine bağlı 12. Kolordunun karargâhı Konya, 20. Kolordununki ise Ankara olmuştu. IX. Ordu (III. Ordu) Müfettişliğinin merkezi Erzurum'du. IX. Ordu Müfettişliğine bağlı 15. Kolordunun karargâhı Erzurum, 3. Kolordununki ise Sivas şehriydi. 13. Kolordunun karargâhı ise Diyarbakır olup doğrudan İstanbul'a bağlıydı.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, kendi müfettişlik sahasındaki 3. ve 15. kolordulara doğrudan doğruya emir komuta vermek yetkisine sahipti. Hatta daha önemlisi, Mustafa Kemal Paşa; müfettişlik bölgesine yakın askerî birliklere de tebligat yapabilecekti. Keza müfettişlik bölgesi ile söz konusu bu birime komşu olan illere de aynı yetkiyi kullanabilecekti.⁸⁹

Ülkeyi işgalden kurtarmak gayesiyle mücadeleye girişen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a vardığı 19 Mayıs 1919 tarihinden Erzurum'a hareket ettiği 28 Haziran 1919 sabahına kadar geçen kırk günlük zaman diliminde önemli adımlar atmıştır. Bir yandan komuta kademeleriyle temas kurup savunma için görüş ve karar birliğine varmaya çabalamış diğer taraftan da halk üzerinde etkisi bilinen moral, motivasyon, güven gibi unsurları güçlendirmeye

bulunan İngiliz Komutanlığının dikkatini çekmişti (Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 216). Samsun, Vezirköprü, Merzifon ve havalisinde Pontus Rum çeteleri, Müslüman ahaliye karşı saldırılarını şiddetlendiriyordu. Ancak buna rağmen İtilaf Devletleri, işi tam tersinden alıp bölgedeki olayların sorumlusu olarak Türkleri gösteriyorlardı. Nitekim İngilizler, Karadeniz Bölgesi'nde asayiş ve sükûnet sağlanmadığı takdirde buraları işgal etmeye mecbur kalacaklarını, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota ile iletilmişlerdi (Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara, 1973, s. 231).

⁸⁴ Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 218.

⁸⁵ Selami Kılıç, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Nitelikleri (1920-1923)", **Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap**, (Edit. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım), Erzurum, 2016, s. 73.

⁸⁶ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 34.

⁸⁷ Atatürk, **Nutuk**, s. 6.

⁸⁸ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi**, IV'üncü Cilt, I.'inci Kısım, s. 85.

⁸⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 6-7.

çalışmıştır.⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra komuta makamlarıyla sürekli irtibat hâlinde olmuştur. Özellikle Millî Mücadele'de önemli yer tutan komutanlarla bağlantı hâlinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Mayıs 1919 tarihinde Ankara'da olan 20 Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile temas kurmuştur. Ali Fuat Paşa'ya Samsun'a çıktığı müjdesini vermiş ve ondan kendisiyle bağlantıyı koparmamasını istemiştir.⁹¹ 20. Kolordunun durumuyla Mustafa Kemal Paşa, daha İstanbul'da iken alakadar olmuştu. Bu kolordunun Ankara bölgesine güneyden trenle nakli imkân dâhilindeydi. Fakat bu nakliyat, engellemeyle karşılaşmıştı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan hareket edeceği günlerde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan söz konusu kolordunun trenle nakli gecikirse karadan yürütülerek Ankara'ya sevkini rica etmişti. Belirtilen durumdan dolayı 20. Kolordu Komutanı'na gönderilen telgrafta; 20. Kolordu birliklerinin tüm mevcudu ile Ankara'ya varmayı başarıp başaramayacağı da sorulmuştu. 20. Kolordu Komutanı; buna, üç gün sonra, yani 26 Mayıs 1919'da cevap verdi. Söz konusu cevapta; Ereğli'deki birliklerinin tamamını trenle nakletmeyi başaramadıkları için karadan yürüyüşe geçtikleri bilgisi verilmişti. Ancak aradaki uzaklık nedeniyle Ankara'ya ne zaman ulaşacaklarının belli olmadığı ifade edilmişti. 20. Kolordu Komutanı, aynı telgrafında; Afyonkarahisar'daki 23. Tümen'in mevcudunun noksanlığından söz etmişti. Orada ellerine geçen askerleri, bu tümene sevk etmekte olduklarına değinmişti.⁹² Mustafa Kemal Paşa'nın ordu birimleriyle temasları bundan sonra da devam etti. Yani yazışmalar, etkili bir şekilde sürdürüldü.

İfade edilen bu yazışmalardan biri de 27 Mayıs 1919'da yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan 20. Kolordu Komutanı ile onun bağlı olduğu Konya'daki II. Ordu Müfettişliğine birtakım sorular yöneltti. Mustafa Kemal Paşa, Afyonkarahisar'daki tümenin takviyesi için hangi kaynaklardan faydalandığını ve kuvvetinin çoğaltılmasına maddî imkân olup olmadığını soruyordu. Bugünkü koşullara ve ortama göre bu tümene, nasıl bir görev verileceğinin düşünüldüğünü öğrenmek istiyordu. 20. Kolordu Komutanı; buna, bir gün sonra cevap verdi. Buna göre; 23. Tümen, bir işgal durumu karşısında,

⁹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 1'nci Kısım, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)**, Ankara, 1999, s. 89-90.

⁹¹ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2010, s. 123.

⁹² Atatürk, **Nutuk**, s. 12-13.

yerini terk etmeyecekti. Şayet bir saldırıya maruz kalırsa bölge halkından alacağı destekle kendi sorumluluk sahasını müdafaa edecektir, denilmişti.⁹³

II. Ordu Müfettişi'nin 27-28 Mayıs 1919 gecesi verdiği cevapta ise Afyon'da bulunan tümenin kuvvetlerinin arttırılmasına çabalanıldığı ve Konya'da "Vatan Ordusu" kurulması gayesiyle kuvvet tedarikine çalışıldığı iletilmişti.⁹⁴ Burada bahsi geçen Vatan Ordusu'ndan kasıt, Konya'da o dönemde orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet biçiminde düşünülmüş teşkilatın adıydı.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan 29 Mayıs 1919'da 3., 15. ve 20. kollarına bir telgraf gönderdi.⁹⁶ Bu telgrafta; İtilaf Devletleri'nin Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz kıyılarını işgal edebileceğini söyledi. Doğu illerinde yabancı işgali olursa buna karşı jandarma ve askerî birliklerle mukavemet edileceğini belirtti. Rumlardan gelecek tehlikelere karşı Türk köylülerinin ellerindeki silahlarla kendi köylerini müdafaa edeceklerini bildirdi. Lazım gelen hazırlıkların yapılması, birlik mevcutlarının çoğaltılması ve eldeki silahların birleştirilmesine olan gereklilikten söz etti.⁹⁷

Aynı tarihlerde; Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yla da iletişim hâlinde⁹⁸ bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu komutanlarıyla teması, Amasya'ya geçtikten sonra da devam etti.

Altı çizilen bu duruma, başka bir örnek Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği telgraftır. Belirtilen telgrafta; vatanın millî istiklalini boğan ve onu parçalamak isteyen İtilaf Devletlerinin yaptıklarına dikkat çekilmişti. Ayrıca Sivas'ta yapılacak olan kongre hakkında malumat verilmişti.⁹⁹

⁹³ Atatürk, **Nutuk**, s. 13.

⁹⁴ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 136.

⁹⁵ Atatürk, **Nutuk**, s. 13.

⁹⁶ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, s. 286; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 90; Selek, **Anadolu İhtilâli**, C I, s. 245.

⁹⁷ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, s. 286; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 90.

⁹⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın 29 ve 30 Mayıs'ta 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgraflar için bkz. (Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 38-39).

⁹⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 14.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordu birliklerini yeniden canlandırma teşebbüsleri içerisinde şüphesiz en önemli dönüm noktalarından biri, Amasya Tamimi (Genelgesi)¹⁰⁰ olmuştur. Amasya Tamimi ile birlikte orduyu yapılandırma çabaları daha sistematik hâle getirilmiştir.

Amasya Tamimi'nin kararları arasında çok önem taşıyanlardan bir tanesi orduyla alakalıydı. Söz konusu bu karar, askerî ve mülki teşkilatın hiçbir suretle ilga edilmeyeceğiydi. Buna göre; komuta, hiçbir koşulda terk ve başkasına bırakılmayacaktı. Yurdun herhangi bir kesiminde tekrar meydana gelecek düşman işgal hareketi, bütün orduyu ilgilendirecek ve ortaya çıkan duruma göre ülke savunmasına hep beraber girişilecekti. Bu nedenle komutanlar, anında birbirlerini haberdar edeceklerdi. Ayrıca silah ve mühimmat, hiçbir suretle elden çıkarılmayacaktı.¹⁰¹

Amasya Tamimi'nde alınan bu kararların uygulamasına III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, 3. Kolordu Komutanı Refet Bey, 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 13. Kolordu Komutan Vekili Cevdet Bey, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey, Edirne'de 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey ile diğer birtakım mülki ve askerî zevat çalışacaktı.¹⁰²

c) Kuva-yı Milliye Yapısından Düzenli Orduya Geçiş

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da yer yer işgaller başlamıştı. Mütareke'nin ağır şartlarıyla Osmanlı Devleti, fiilî otoritesini kaybetmişti. Bu işgallere karşı Osmanlı Hükümeti, bir tepki vermek ve inisiyatif almak iradesini gösterememişti. Bu durum; Türk milletinin işgallere karşı millî bir refleks ve mukavemet geliştirmesine vesile olmuştu.

Anlatılmaya çalışılan bu durumun ortaya çıkmasında özellikle İzmir'in işgali önemli bir dönüm noktası olmuş ve halk üzerinde derin etkiler

¹⁰⁰ Bu tamim, 21/22 Haziran 1919 tarihlidir (Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 2007, s. 140). Amasya Tamimi hakkında geniş bilgi için bkz. Atatürk, **Nutuk**, s. 21-24; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 90-94; Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 157-160.

¹⁰¹ Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 159.

¹⁰² Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 159-160; Akşin, **İstanbul Hükümetleri, C I**, s. 383; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 93.

bırakmıştı.¹⁰³ Bu olay esnasında Türk subayları, ağır hakaretlere maruz kalmıştı. Bunlardan bir kısmı şehit edilmişti. Şehirdeki Türk evleri basıldı. Halkın ırz ve namusuna saldırıldı. Birçok insan katledildi.¹⁰⁴ Bu tür olaylar, Kuva-yı Milliye ruhunun şekillenmesinde çok büyük bir etki meydana getirdi.

Kuva-yı Milliye direnişinin¹⁰⁵ Batı Anadolu’da yapılandırıldığı ilk yer, Ödemiş olmuştur.¹⁰⁶ Ödemiş’te Kuva-yı Milliye teşkilatı, 25 Mayıs 1919’da kurulmuştur.¹⁰⁷ Benzer şekilde Ayvalık ve Bergama bölgesinde de Kuva-yı Milliye teşkilatı, az zamanda gelişme göstermiştir.¹⁰⁸

Kuva-yı Milliye’nin canlı merkezlerinden biri de Alaşehir’di. Alaşehir Kuva-yı Milliyesi, 30 Mayıs 1919’da kurulmuştu.¹⁰⁹ Kuva-yı Milliye’nin vücut bulduğu bir başka merkez Çine olmuştur. Adı geçen yerdeki hareketin hayat bulmasında, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey ile dinî bir otorite kabul edilerek saygı duyulan Bozüyük köyü Hatibi Hacı Süleyman Efendi’nin katkısı çoktu.¹¹⁰ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Albay Şefik Bey, 23 Mayıs 1919’da Harbiye Nezaretine yaptığı teklifle “Kuva-yı Milliye” düşüncesini ilk kez ortaya atan komutandı.¹¹¹

Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye yapılanmasında Salihli, Denizli-Sarayköy ve Muğla gibi merkezler de adlarından söz ettirmişti.¹¹²

Kuva-yı Milliye birliklerinin Batı Cephesi’nin kuzey kesiminde ve Kocaeli Bölgesi’ndeki mevcuduyla Batı Anadolu’da, Haziran 1920 ortalarında

¹⁰³ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 93.

¹⁰⁴ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 3, s. 1236-1238.

¹⁰⁵ İşgal kuvvetlerine karşı Mütareke Dönemi’nde Anadolu’da ilk direniş, 19 Aralık 1918’de Hatay/Dörtyol’da olmuştur. (Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, IV’üncü Cilt, Güney Cephesi, İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu’yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı*, Ankara, 2009, s. 63). Öte taraftan Mütareke Dönemi’nde, Batı Anadolu’da ise ilk direniş; 16/17 Mayıs 1919 tarihinde Urla’da, ikinci direniş; 28/29 Mayıs 1919’da Ayvalık’ta meydana gelmiştir. (Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C I, s. 267-272).

¹⁰⁶ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s. 89.

¹⁰⁷ Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C I, s. 282.

¹⁰⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II’inci Cilt, Batı Cephesi, 1’inci Kısım*, s. 100-101.

¹⁰⁹ Selek, *Anadolu İhtilâli*, C 1, s. 256-257.

¹¹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II’inci Cilt, Batı Cephesi, 1’inci Kısım*, s. 101.

¹¹¹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 325.

¹¹² Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II’inci Cilt, Batı Cephesi, 1’inci Kısım*, s. 102-106.

Çerkez Ethem kuvvetleri dâhil, tüm milis güçlerinin 15.000 kişi dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın, Kuva-yı Milliye'nin ulaştığı en ileri seviye olduğu muhakkaktır.¹¹³

Bilindiği üzere Kuva-yı Milliye teşkilatı; Adana, Maraş, Antep ve Urfa illerindeki işgallerle Güney Cephesi'nde de kendisini göstermiştir. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri dikkate alınarak Sivas Kongresi'nden sonra bölgede düzenli olarak Kuva-yı Milliye teşkilatı oluşturuldu. Bahsi geçen kuvvetlerin başına, komutan olarak subaylar tayin edildi.¹¹⁴ Bu şekilde; işgal kuvvetlerine karşı gönüllü birliklerle başlatılan mücadele, asker kökenlilerin de katılımıyla sistemli bir biçime dönüştürülmüş ve adı geçen devreye, Kuva-yı Milliye dönemi denmiştir.¹¹⁵ Ancak Anadolu sathında örgütlenen Kuva-yı Milliye'nin işgallere karşı etkili bir direniş göstermesine karşın; bu hareket, kendi üyeleri arasında eşgüdüm mantığından yoksun kalmıştır. Disiplin ve eğitim eksikliği gibi faktörler, bu kuvvetlerin yeteri kadar etkili bir mücadele vermesinin önüne geçmişti. Sivas Kongresi'nde; Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığına Ali Fuat Paşa'nın atanmasını sağladı. Böylece dağınık birliklerin kontrol altına alınmaları ve eşgüdüm içinde kullanılmaları düşünülmüştü.¹¹⁶ Fakat Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevinde aktif rol üstlenememiş ve belli bir dönem söz konusu cephede fiilen komutanlık yapamamıştı. Bundan dolayı Heyet-i Temsiliye, 23 Ekim 1919'da Albay Refet Bey'i Batı Anadolu'ya göndererek 23. ve 57. tümenlerin idaresini üstlenmesini istemişti. Bunun yanında Refet Bey'den bu bölgedeki durum hakkında hemen bir rapor hazırlayıp göndermesini talep etmişti. Albay Refet Bey, Kasım 1919 ortalarına doğru Nazilli'ye ulaştı. Hemen işe girişip Heyet-i Temsiliyenin üzerinde durduğu komuta düzeninin tek elde toplanabilmesi imkânını incelemeye başladı. Refet Bey; sırasıyla Salihli, Akhisar ve Soma havalisini dolaştı. Ayrıca Balıkesir'e uğrayıp ilgili kimselerle görüştü. Yapılan gözlem ve incelemeler, Batı Anadolu Cephesi'nin tek elden komuta sistemine bağlanmasına, uzun bir dönem müsait olmadığını göstermişti. Bu durum, Refet Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Bu şekilde; Balıkesir, Salihli ve Aydın cepheleri olarak üç bölgeyi ihtiva eden Batı Anadolu

¹¹³ Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 129.

¹¹⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV'üncü Cilt, Güney Cephesi**, s. 77.

¹¹⁵ Türkmen, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu**, s. 274.

¹¹⁶ İrfan Paksoy, "Millî Mücadele'de Düzenli Orduya Geçiş Süreci", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 21, S 41, Ankara, (Ağustos 1996), s. 108.

Cephesi'nin bir komuta altında toplanabilmesinin o sıralardaki imkânsızlığı anlaşıldı. İfade edilen bu durumdan dolayı hâlihazırdaki düzenin bir süre daha devamından yana karar verildi.¹¹⁷

Batı Cephesi komutasının tek elde toplanabilmesi çabası, ancak Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulmasından sonraki dönemde hayata geçirilmiştir. Belirtilen bu teşebbüse, 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan genel taarruzu ve bahsi geçen gelişmeyle Yunanlıların Bursa önlerine ulaştıkları bir sırada vücut bulduruldu. İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla 1920 Temmuz ayı başında; Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığına getirildi.¹¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye'yi hiçbir vakit sürekli bir askerî düzen olarak görmemişti. Onu, sadece geçici bir müdafaa sistemi olarak benimsemişti. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına göre; düzenli orduya geçilmediği takdirde Anadolu'nun varlığını idame ettirmesine imkân yoktu. Nitekim Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra kurulan Hükümet'in programında da tüm kuvvetlerin bir elden toplanması vurgusu yapılmıştı.¹¹⁹

Belirtilen bu durumu, zorunlu kılan çeşitli sebepler söz konusuydu. Milis kuvvetlerin başındaki çete liderleri, kendilerini devletin yerine koymaya başlamışlardı. Devletin görevlerinden olan askere almak, asker kaçağı izlemek, ceza vermek, komutanlık kurmak ve bağış toplamak gibi yetkiler; yavaş yavaş milisler veya onların arkasındaki örgütlerce üstlenilmeye başlanmıştı.¹²⁰ Sahip oldukları büyük yetki ve güç sebebiyle çete reisleri, istediklerine her an her yerde şiddet uygulayabiliyorlardı. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri; çete liderlerine para, silah, cephane, adam ve teçhizat tedarik ediyordu. Onların emrine uymayan, isteklerini yapmayan ya da çete reislerini sorgulama cesaretini gösteren bir cemiyet üyesi, vali veya kaymakam göstermek imkânsızdı.¹²¹

¹¹⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 2'inci Kısım, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, Ankara, 1999, s. 140-141.

¹¹⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 2'inci Kısım*, s. 141.

¹¹⁹ Paksoy, "Millî Mücadele'de Düzenli Orduya Geçiş Süreci", s. 108.

¹²⁰ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s. 96.

¹²¹ Çalışlar, *İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, s. 11.

Kuva-yı Milliye'nin yapısından kaynaklanan olumsuzluklar, bunlarla sınırlı kalmamıştı. Bazı Kuva-yı Milliye komutanları; yer yer halkı, millî hedefler uğruna soyar hâle gelmişlerdi. Bilhassa eşkıyalıktan gelme komutanlar, eski mesleklerini sürdürür olmuşlardı. Sözü edilen komutanların bulunduğu cephelerin gerisindeki halk, yıldırılıp tedirgin edilmişti.¹²²

Kuva-yı Milliye'nin savaş tekniği açısından da çok ciddi sorunları vardı. Kuva-yı Milliye komutanları, Çerkez Ethem örneğinde görüldüğü gibi savaş kararını, kendiliklerinden almaktaydılar. Yüzeysel değerlendirmelerle düşmanın durumunu iyi müşahede etmeden harekete geçmekteydiler. Başarılı olmadıkları zaman da yine kimseye haber vermeden savaşı bırakıp kaçmaktaydılar. Hatta daha tehlikelisi, bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak tedirgin ediciydi.¹²³ Oysaki olayın daha önemli bir yanı vardı. Bu da Yunan güçlerine karşı yurdu koruyabilecek bir ordunun yeniden kurulmasıydı. Sözü edilen bu durumun gerçekleşmesinin yolu da çete denilen düzensiz unsurların ortadan kaldırılmasına bağlıydı.¹²⁴

Modernize hâldeki güçlü işgal kuvvetlerini, çeteler ve milislerle yenip başarıya ulaşmanın imkânsızlığı açıktı. Bu sebeple ordunun güçlendirilmesi işi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışını takip eden günlerde anında ele alınmıştır. Öyle ki bu konuda İcra Vekilleri Heyeti kararı bile yayımlanmıştı. Altı çizilen karara göre; yeni Hükûmet, Kuva-yı Milliye'yi Müdafaa-i Milliye teşkilatına bağlayarak, yedirip içirilmeleriyle diğer gereksinimlerinin Hükûmetçe karşılanmasını kabul ediyordu. Bununla beraber Hükûmet'in bu kararına karşı çıkanlar da olmuştu. Ancak bu karşı çıkış, gelişen askerî olaylar karşısında tutunamamıştı.¹²⁵

Nitekim 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu yapıldı.¹²⁶ Gediz Taarruzu'nun başarıya ulaşamaması, Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte biraz daha hızlandırıcı rol oynamıştı. Çünkü adı geçen taarruzdan sonra Ali Fuat Paşa, Moskova elçiliğine atandı.¹²⁷ Yapılan değişiklikle Batı Cephesi, 9 Kasım 1920'de batı ve güney olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Cephesi Komutanlığına

¹²² Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 185.

¹²³ Çalışlar, *İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, s. 65.

¹²⁴ Apak, *Garp Cephesi nasıl Kuruldu*, s. 213.

¹²⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, Ankara, 1973, s. 166-167.

¹²⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C III, (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921), Ankara, 1995, s. 256.

¹²⁷ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, s. 168.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet Bey, Güney Cephesi Komutanlığına da Dâhiliye Vekili Albay Refet Bey getirildi.¹²⁸

Yeni komutanlara; Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen direktif, hızla düzenli orduya geçilmesiydi. Nitekim bu karardan az bir zaman sonra çete teşkilatı kaldırıldı. Yalnız Topal Osman'a bağlı çeteler, İzmir'e girildikten bir ay sonraya kadar yerlerinde bırakılacaktı.¹²⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle fiilen dağılma sürecine girdi. Devleti oluşturan tüm kurumlar, İtilaf Devletleri'nin denetimine girdi. Bu kurumların başında ordu gelmekteydi.

Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı ordusu, büyük ölçüde terhis edildi. Ordudan geriye; iş görmekten uzak, sembolik kadrolar bırakılmıştı. İşin daha tehlike arz eden bir tarafı vardı ki o da bu kadroların moral ve motivasyon durumunun çökmüş olmasıydı. Gerek komuta kademesi ve gerekse askerler arasında büyük bir ümitsizlik hâkimdi. Bu durumun üzerine bir de iaşesizlik ve bakımsızlık sorunu eklenmişti. Bu faktörler, ordudaki firar hareketlerine büyük ölçüde bir ivme vermişti. Zaten daraltılarak iskelet kadrolara dönüştürülmüş olan ordu safları, yapılan bu firarlarla iyice boşalmaktaydı.

Genel çizgileriyle ortaya konulmaya çalışılan bu şartlar altında Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Ülkeyi işgalden kurtarmak için orduyu yeniden canlandırmak ve inşa etmek gerekliydi. Bu düşünceyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, önemli adımlar attı. Askerî birlikleri aktif hâle getirmek ve yeniden yapılandırmak için önemli görevlerdeki ordu komutanlarıyla verimli temaslar gerçekleştirdi. Millî bilincin canlandırılması yolunda önemli çağrılar yaparak başarılı sonuçlar aldı. Düzensiz birliklerin meydana getirdiği Kuva-yı Milliye yapısıyla hedefe varılamayacağını çok iyi gören Mustafa Kemal Paşa, bu noktada da önemli adımlar attı. Kuva-yı Milliye'ye, ilk önce Sivas Kongresi'nde bir resmîyet kazandırıldı. Nihayet daha sonra adı geçen yapı, 9 Kasım 1920'de düzenli ordu birliklerine dönüştürülerek ordunun yeniden yapılanması sağlandı. Bu sayede; Millî Mücadele, daha sağlıklı bir zeminde yürütülerek hedefe ulaştırıldı.

¹²⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 2'inci Kısım*, s. 447-448.

¹²⁹ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, s. 168.

KAYNAKÇA

Arşivler

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, Ankara, 1981.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 1. Devre, 1. İçtima, C1, Ankara, 1985.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Açık Söz

Hâkimiyet-i Milliye

Dergiler

Askerî Tarih Bülteni

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Yakın Tarihimiz

Kitaplar (Araştırma Eserleri ve Hatıratlar)

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C III, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İstanbul, 2010.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, Ankara, 2008.

Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009.

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, 3. Kitap, İstanbul, 1991.

- Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927**, İzmir, 2006.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, III, Kısım: 4**, Ankara, 1991.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973.
- Bozdemir, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, 1982.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2010.
- Çalışlar, İzzeddin, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, İstanbul, 2009.
- Çavdar, Tefvik, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye"**, Basım Yeri Yok, 1971.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, C 1, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, 1953.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)**, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV'üncü Cilt, Güney Cephesi, İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, Ankara, 2009.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 2'nci Kısım, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kurulması, Batı ve Trakya Cepheleğinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)**, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi, VI'ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara, 1974.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, III'üncü Cilt, 6'ncı Kısım, (1908-1920)**, Ankara, 1971.

- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV'üncü Cilt, Pinci Kısım**, Ankara, 2001.
- Gökbilgin, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, İstanbul, 2011.
- Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, 2014.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (Haz: Sabahattin Selek), Ankara, 2014.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989.
- Kandemir, Feridun, **İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar**, İstanbul, 1964.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955.
- Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 2007.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları**, Ankara, 1990.
- Okur, Mehmet; Küçükuşurlu, Murat, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1920**, Trabzon, 2006.
- Sâbis, Ali İhsan, **Harp Hâtıralarım**, C 5, Ankara, 1951.
- Sanders, Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, 2011.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Ankara, 1993.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C III, (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Ankara, 1995.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli, C 1**, İstanbul, 2010.
- Sorgun, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyet (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), İmparatorluk, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet "1902-1938 Üç Devrin Galerisi"**, İstanbul, 1998.

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara, 1973.

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Ankara, 1973.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara, 2001.

Ünal, Muhittin, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1994.

Makaleler

Bıyıklıoğlu, Tevfik, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, **Belleten**, C XXIV, S 93-96, Ankara, 1960, s. 637-663.

Buytulluoğlu, Hamdi, “Millî Mücadele Başlıyor”, **BTTD**, 12, (Eylül 1968), s. 6-12.

Kılıç, Selami, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Nitelikleri (1920-1923)”, **Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap**, (Edit. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım), Erzurum, 2016, s. 73-128.

Özalp, Kâzım, “Kâzım Özalp Anlatıyor”, **Yakın Tarihimiz**, C II, S 21, İstanbul, (19 Temmuz 1962), s. 231-232.

Paksoy, İrfan, “Millî Mücadele'de Düzenli Orduya Geçiş Süreci”, **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 21, S 41, Ankara, (Ağustos 1996), s. 105-116.

